

ЗАГОСТРЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ПРОБЛЕМ УНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

У статті досліджено причини загострення гендерних проблем унаслідок аварії на ЧАЕС. З огляду на наявність цілої низки гендерних конфліктів, які були актуалізовані чорнобильською катастрофою, акцентовано увагу на необхідності гендерного виховання підростаючого покоління.

За даними державного комітету статистики України (станом на 1 січня 2005 року), найбільша кількість громадян, які мають статус постраждалих унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, проживає на території Київської (853658 осіб), Рівненської (405586 осіб) та Житомирської (377083 осіб) областей. Наслідки чорнобильської катастрофи вплинули на весь комплекс політичних, економічних, соціальних і духовних проблем населення України. Ліквідація цих наслідків належить до розряду складних і довготривалих. На тлі загальної стагнації передовсім економічної та соціальної сфер, спричиненої чорнобильською катастрофою, загострилися гендерні проблеми.

Дослідженням проблем, які зумовлені аварією на ЧАЕС і виникли у постчорнобильський період, займалися такі науковці: Є. Головаха (досліджував психологічний стан і соціальне самопочуття населення, яке постраждало від чорнобильської катастрофи), Н. Паніна, Ю. Саєнко (багато робіт присвячено аналізу життєвих цінностей постраждалого населення), І. Літяга (досліджувала проблеми педагогічної корекції порушень у спілкуванні підлітків зони радіологічного контролю).

Метою нашого дослідження є аналіз причин загострення гендерних проблем унаслідок аварії на ЧАЕС крізь призму побутування гендерних стереотипів.

Гендерні відносини пронизують весь суспільний лад, державні інститути, стиль мислення. Сфера зайнятості, на якій відбиті і ринкові трансформації останніх десятиліть, і соціально-економічні, й екологічні проблеми, не позбавлена гендерного аспекту. Проблеми адаптації до наслідків аварії на ЧАЕС тісно пов'язані із проблемами безробіття, дискримінації на ринку праці, професійної сегрегації. В Україні саме жінки стають першими кандидатами на звільнення. Процеси звільнення з роботи та закриття робочих місць, що масово відбулися в Україні в середині 90-х років, є гендерно забарвленими. Серед вивільнених жінки становили понад половину, а дискримінація у сфері праці з прихованої перетворилася на явну (за статистичними даними 2002 р., жінок звільняють не лише з традиційно "жіночих" галузей, як-от в освіті 78 %, охороні здоров'я 74 % звільнених – жінки, але й із промисловості 60,7 % вивільнених – жінки) [1: 339]. Щодо безробіття за причинами незайнятості та статтю, то варто зауважити, що різницею є відмінність між чоловіками і жінками, вивільненими з економічних причин і звільненими за власним бажанням. У 2002 році, за даними Держкомстату України, 37,7 % жінок вивільнені з економічних причин, 33,5 % жінок звільнені за власним бажанням у той час, коли частка вивільнених з економічних причин чоловіків складає 29,6 %, а чоловіків, звільнених за власним бажанням, – 41,8 % [2: 417]. Дискримінація на ринку праці виникає тоді, коли до окремих працівників, за однакових показників продуктивності, ставлення є різним через їх належність до різних соціально-демографічних груп. Розрізняють декілька видів дискримінації: в оплаті праці, при наймі на роботу, при скороченні персоналу, при просуванні на посадах, у підвищенні кваліфікації [1: 338]. Для опису подібних явищ нерідко використовується термін "скляна стеля", який характеризує ситуацію, коли, попри формально рівні можливості для обох статей, є безліч неформальних, "невидимих" бар'єрів, що перешкоджають просуванню щаблями посадової ієрархії [1: 341]. За таких умов у більш пригніченому (пригнобленому) стані знаходяться жінки. Але, аналізуючи цю ситуацію, треба бачити ще один бік медалі, коли чоловік може бути дискримінований. Сім'я з двома годувальниками досі є необхідністю, тому за умови безробіття дружини чоловіки, щоб виправдати сподівання родини, часто змушені працювати понаднормово, що, у свою чергу, може призвести до браку самореалізації чоловіків у виховній та господарсько-побутовій функціях сім'ї. До того ж таким чином продовжується культивування стереотипу нормального сприйняття ситуації, сформованого патріархатним устроєм суспільства, коли в жінки немає роботи. У зв'язку з цим виникає дисонанс між вимогами сучасного суспільства до жінки не лише як до матері-годувальниці і реальною ситуацією.

Головні сфери, що описують соціально-психологічні наслідки аварії на ЧАЕС:

- стан здоров'я;
- психологічні стани (рівень депресії, тривожності, песимізму, задоволеності життям, самооцінки здоров'я, стомлюваність);
- соціальне самопочуття [3: 53].

Дослідники вказують на тенденцію, що характеризує фізичне самопочуття людей, котрі проживають у зоні жорсткого радіаційного контролю, – помітне переважання негативних оцінок над позитивними. Статистично значимими є відмінності в оцінках самопочуття поміж чоловіками і жінками: як поганий стан здоров'я оцінюють 51,1 % жінок та 25,9 % чоловіків; як середній – 42,4 % жінок, 48,8 % чоловіків; як задовільний – 6,5 % жінок, 25,3 % чоловіків [3: 28]. Зумовленість нижчих показників при самооцінці здоров'я у чоловіків можна пояснити небажанням підкреслювати вразливість, цим самим нівелюючи маскулітні риси.

Проблему загострення гендерних проблем унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС доцільно розглядати крізь призму гендерних стереотипів.

У суспільстві побутує думка, що тривожність – це особливість "жіночої поведінки". Дослідники гендерної проблематики Т.В. Говорун і О.М. Кікінеджи зазначають, що особливої різниці щодо рівня особистісної та

ситуативної тривожності чоловіків і жінок не зафіксовано, оскільки твердження про статеві відмінності ґрунтуються на суб'єктивних оцінюваннях тривожних станів, а не на статистичних даних [4: 191]. Учені вважають, що саме з огляду на суспільну думку, яка приписує жінкам боязкість, а чоловікам – сміливість, побутує стереотип тривожності як ознаки жіночої поведінки. Щодо постчорнобильських реалій, то варто зазначити, що на забруднених радіацією територіях рівень тривожності у жінок у середньому вищий, ніж у чоловіків [5: 67]. Занепокоєність станом власного здоров'я, здоров'я дітей, невпевненість у майбутньому, деформація життєвих планів та їх невизначеність – це перелік основних причин, які спричиняють підвищення рівня тривожності. Ситуація ускладнюється ще й тим, що побоювання щодо погіршення стану здоров'я дорослого населення та дітей підкріплюються реальними фактами. Аналіз стану здоров'я дітей усіх радіаційно контрольованих регіонів свідчить про погіршення показників. Значно збільшилася кількість захворювань, особливо стосовно класів хвороб органів дихання та травлення, ендокринної системи [6: 8]. Негативні зрушення відбулися у класі хвороб системи кровообігу, наприклад у 1990 р. – 1149 тис. випадків, а у 2004 р. – 2498 тис. випадків [7: 451]. За темпами змін значних обертів набуває захворюваність на злоякісні новоутворення, причому гендерні відмінності майже відсутні у кількості хворих (у 2004 р. 77,2 тис. чоловіків, 78,7 тис. жінок), але виразно простежуються за окремими локалізаціями. Так, у чоловіків частіші, ніж у жінок, злоякісні новоутворення порожнини рота, глотки, трахеї, бронхів, легенів, сечового міхура. У жінок більше, порівняно з чоловіками, зафіксовано злоякісних новоутворень шкіри, щитовидної залози. Щодо захворювань, які в зв'язку з фізіологією виникають тільки у чоловіків або тільки у жінок (наприклад, деяких органів сечостатевої системи – простати, матки), то відстежується динаміка зростання кількості таких захворювань. Так, у 2002 році було зафіксовано 14,6 тис. злоякісних новоутворень жіночої молочної залози і 11 тис. злоякісних новоутворень матки, а у 2004 році – вже 15,2 тис. випадків захворювань молочної залози та 11,1 тис. захворювань матки.

Досліджуючи соціальне самопочуття та громадську думку людей, які проживають на забруднених територіях, переселилися з них або беруть участь у ліквідаційних роботах, учені зазначають, що жінки оцінюють соціальне самопочуття більшою мірою негативно, ніж чоловіки [3: 33].

Діти, евакуйовані з 30-кілометрової зони забруднення, демонструють достатньо тривожну картину психологічних відхилень у своєму розвитку. Частина цих дітей страждає радіофобією та комплексом "приреченості". Для інших дітей характерна емоційна нестабільність, тривожність, песимізм в оцінці життєвої перспективи, очікування хвороб [6: 10]. За наявності такого комплексу ознак можна говорити про "синдром жертви" – феномен засвоєної безпорадності, який є негативною тенденцією, оскільки деформує стандарт маскуліності.

З огляду на наявність цілої низки гендерних конфліктів, які загострилися внаслідок аварії на ЧАЕС, постає проблема гендерного виховання підростаючого покоління України загалом і постраждалих унаслідок чорнобильської катастрофи дітей та молоді зокрема. Діти змушені жити в умовах жорсткої статевої типізації поведінки, відчуючи на собі тягар гендерних стереотипів. У процесі соціалізації підростаючого покоління найбільшу роль відіграють сім'я та освітні заклади.

Гендерне виховання – процес, спрямований на формування якостей, рис і властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі [8: 11]. Варто зазначити, що на сьогодні існує протиріччя між істинною потребою суспільства в носіях гендерної культури і нестачею гендерно чутливих представників. Тому освіта і виховання молоді на засадах гендерного паритету є вимогою часу в умовах розбудови сучасного українського суспільства.

Заслуга гендерного підходу до інституту сім'ї – у виявленні того факту, що в практиці життя сучасних родин традиційна патріархальна ідеологія (за якої "бабина дорога – від печі до порога", "гарна мати повинна все віддати дітям, а потім думати про себе", "успішність виховання дітей більше залежить від матері, ніж від батька") часто використовується для виправдання домінуючого становища чоловіків у родині, небажання виконувати повсякденні домашні обов'язки, а жінки – для самовиправдання свого підлеглого становища й перевантаженості домашньою роботою з обслуговування членів родини [1: 362]. Якщо в сім'ї культивуються жорсткий розподіл чоловічих і жіночих ролей, переконання, що життєві цінності чоловіків і жінок різні (сім'я і догляд за дітьми – основні цінності для жінки, в той час, коли для чоловіка пріоритетною є самореалізація поза родиною), осуд прагнення жінки до професійних досягнень, то такі установки засвоюються дитиною, що в подальшому може ускладнити як побудову стосунків з партнерами, так і її власне сімейне життя.

Будучи головними агентами гендерної соціалізації дітей, батьки несуть на собі обов'язок "конструювання" у свідомості дитини установок на відсутність страху перед людьми протилежної статі, можливість контактувати з ними, на гендерну ідентичність особистості, що відповідає реалістичному сприйняттю своєї власної статі [8: 326].

Дослідження свідчать, що батьки від народження, часто самі цього не усвідомлюючи, по-різному поведуться з сином чи дочкою. В.П. Кравець зазначає, що в перші шість місяців матері зазвичай доторкаються до синів значно частіше, ніж до дочок, але через півроку картина змінюється: хлопчиків починають відчувати від надмірної ласкавості [8: 332]. Т.В. Говорун і О.М. Кікінеджі зазначають, що батько починає втручатися в гендерну соціалізацію дітей, коли вони досягають приблизно 13 місяців, диференціюючи тон вербальної комунікації, який є емоційно стриманим у взаємодії з синами й емоційно насичений – з доньками. З дорослішанням дітей ця диференціація стає ще відчутнішою: дівчаток заохочують ділитися наболілим, хлопців привчають до емоційної стриманості [4: 193]. Хлопчиків привчають уникати вразливості, замовчувати почуття. Контакти в групі однолітків закріплюють у хлопців прояви незворушності.

До негативних наслідків виховання хлопців відповідно до традиційної гендерної ролі науковці відносять: обмежене емоційне життя, складність у встановленні близьких стосунків з іншими людьми, страх утратити контроль над собою, перенапруження, і як результат – високий рівень агресії, алкоголізації, наркоманії, самогубств [8: 329]. Негативними наслідками виховання дівчат відповідно до традиційної гендерної є: культивування поступливості, пасивності, залежності, формування не мотиву досягти успіху, а радше уникнути невдачі.

Освітні заклади, поряд з іншими інституціями, зберігають і передають соціальну та економічну нерівність від одного покоління до іншого. Знання, цінності, ставлення, норми і переконання, засвоєні в результаті освітнього процесу в школі, але не включені до змісту офіційного навчального плану, перебувають під ненавмисним впливом як самої організації шкільного життя, так і зовнішніх факторів. Для окреслення зазначених характеристик вживається поняття "прихованого навчального плану" [1: 477]. Такі виміри латентного навчального плану як організація самої установи, гендерні відносини на роботі, гендерна стратифікація педагогічної професії (педагогічний склад установ початкової й середньої освіти на 90 % складається з жінок; серед викладачів ВНЗ чоловіки сьогодні становлять дві третини кадрового складу, а менш оплачуваний штат наукових лабораторій складають переважно жінки), зміст предметів, стилі викладання, а також пануючі стереотипи підтримують гендерну нерівність та орієнтують підростаюче покоління на дотримання подібних зразків поведінки. Результати дослідження стану гендерного виховання учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, здійсненого С.Т. Вихор, свідчать про значний вплив на нього характеру педагогічної взаємодії, статі вчителя як взірця для наслідування гендерної ролі, елементів "прихованого навчального плану", а саме: особливості соціальної побудови освітнього закладу, змісту предметів, стилю викладання. Так, виявилось, що переважна більшість учителів неоднаково опитує (5 % учителів-жінок, 20 % учителів-чоловіків), оцінює (7 % учителів-жінок, 8 % учителів-чоловіків), карає хлопців і дівчат (43 % учителів-жінок, 68 % учителів-чоловіків); неусвідомлено впроваджує у шкільну практику гендерні стереотипи [9: 9]. Досить часто із вуст педагогів злітають вирази на кшталт: "чоловіку не годиться плакати", "ти ж справжній чоловік" (своєрідні вирази-заборони вияву почуттів), "ти ж будеш мамою", "ти ж маєш уміти готувати" (вислови, що орієнтують на домашню роботу). Гендерне виховання передбачає формування особистостей, готових до самореалізації в різних сферах суспільного життя, незалежних від гендерних стереотипів.

Вимогою часу також є підготовка нової генерації педагогічних працівників, які усвідомлюють закономірності гендерного розвитку, своєрідність гендерного поділу суспільства, знають прийоми, засоби, методи гендерного виховання, уникають проявів сексизму, мають належний рівень особистої гендерної культури.

Отже, чорнобильська катастрофа, розділивши життя української спільноти на до та після, загострила гендерні конфлікти. Їх розв'язання лежить у площині гендерного виховання, яке полягає у відмові від сексизму, пом'якшенні гендерних стереотипів, виробленні досвіду взаємодії між статями на засадах гендерного паритету, створенні рівних умов та можливостей для розвитку кожної особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: "К.І.С.", 2004. – 536 с.
2. Статистичний щорічник України за 2002 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ "Видавництво "Консультант", 2003. – 663 с.
3. Соціальні наслідки чорнобильської катастрофи (результати соціологічних досліджень 1986-1995рр.) / Відп. ред.: В. Ворона, Є. Головаха, Ю. Саєнко. – Харків: Фоліо, 1996. – 414 с.
4. Говорун Т.В., Кікінеджі О.М. Гендерна психологія: Навч. посіб. – К.: Академія, 2004. – 308 с.
5. Головаха Е.И., Панина Н.В. Социальное безумие: история, теория и современная практика. – К.: Абрис, 1994. – 168 с.
6. Літяга І. В. Педагогічна корекція порушень у спілкуванні підлітків зони радіологічного контролю (в умовах лікувально-оздоровчого закладу): Автореф. дис. ... к-та пед. наук: 13.00.07.– Інститут проблем виховання АПН України. – Житомир, 2002. – 20 с.
7. Статистичний щорічник України за 2004 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ "Видавництво "Консультант", 2005. – 663 с.
8. Кравець В.П. Гендерна педагогіка. Навчальний посібник. – Тернопіль: Джура. 2003. – 416 с.
9. Вихор С.Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку: Автореф. дис. ... к-та пед. наук: 13.00.07. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – 20 с.

Матеріал надійшов до редакції 19.09. 2006 р.

Остапчук Е.Л. Обострение гендерных проблем в следствии чернобыльской катастрофы.

В статье рассматриваются причины обострения гендерных проблем в следствии аварии на ЧАЭС. Из-за существования целого ряда гендерных конфликтов, которые были актуализированы чернобыльской катастрофой, акцентируется внимание на необходимости гендерного воспитания подрастающего поколения.

Ostapchuk O.L. The intensification of gender problems in Chornobyl-derived conditions.

The article studies the reasons of the intensification of gender problems in Chornobyl-derived conditions. With a number of gender conflicts triggered by Chernobyl disaster, the paper focuses on the urgency of young generation gender education.